

Bácskai Vera

Egy kalandor gyáros és egy spekuláló tőkepenzes esete

A Lichtl Károly alapította, kérészetletű pesti Cukorfinomító gyár története ismert, hiszen egyike volt az első, gyári alapokon működő pesti üzemeknek. A valamivel több mint egy évtizedig fennálló üzem bukását Nagy Lajos – Mérei Gyula nyomán – a tőkehiánynak, a drága hitelnek, végül pedig az 1840-es évek elején kirobbant válságnak tulajdonította.¹ Az üzem alapításával, vezetésével és csődbe jutásával kapcsolatos iratok azonban azt tanúsítják, hogy a rövid életű gyár bukásában legalább ilyen szerepet játszott a szakértelem hiánya és a gyár-alapító kalandor személyisége is. Jelen tanulmány arra is rávilágít e tényezőkön túl, hogy miféle veszélyekkel járt hitelezni az 1840. évi törvények (1840: XXI. tc. adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról, 1840: XXII. tc. csődületről) előtt, és betekintést nyújt a pesti kereskedők rivalizálásába is.²

LICHTL KÁROLY PESTI TEVÉKENYSÉGE A GYÁR ALAPÍTÁSA ELŐTT

A soproni születésű Lichtl Károlyról,³ illetve a gyáralapítást megelőző pesti éveiről kevés, de egyéniségét kellően megvilágító adat maradt fenn. 1822-ben Lichtl megvásárolta Riedl Joseph bécsi műkereskedőtől a pesti *Industrie Comptoir* nevű kereskedést. Ezzel egy időben kérvényezte a tanácsnál a papíráruk forgalmazásának engedélyezését, mert „ő, mint Hadaun Ignác bécsi papírlakeratának fő érdekeltje (*Hauptinteressent*)” képes az üzletet olcsó papírok minden fajtájával ellátni.⁴ Minthogy a megvásárolt cég csaknem 20 éve folytatta a mű-, zene- és papírkereskedést, ezt a profilt Lichtl számára is engedélyezték. Egyúttal polgárjogért is folyamodott,⁵ ekkor mutatta be a tanácsnak 1819-ben kelt igazolását, amelyen egy olvashatatlan aláírású bécsi kereskedő tanúsította, hogy Lichtl nála töltötte inas- és segédéveit. Mint írta, hét évig állt alkalmazásában nagy megelégedésére. A pesti könyvkereskedők nem emeltek kifogást Lichtl működése ellen,

¹ Kosáry (szerk.) 1975: 349.

² A vállalkozók jelzőit Madarász Aladár Schumpeter vállalkozóelméletéről írott tanulmányából merítettem (Madarász 2014: 9, 11).

³ Sopronban népes, több ágra szakadt Lichtl földműves-polgár család élt. Hogy Károly közéjük tartozott-e vagy sem, csak az anyakönyvi kutatások alapján lehetne megállapítani.

⁴ A cég vezetője rokona lehetett, erre következtethetünk abból, hogy felesége lánykori neve Hadaun Karolina. Gyömrei szerint sógora volt (Gyömrei 1957: 241).

⁵ BFL IV.1202.c. Intimata a. m. 8433. 1822. január 8.

így a tanács 20 forint taksa lefizetése ellenében megadta számára az engedélyt. A polgárjogot azonban csak 1825 februárjában nyerte el.

Alighogy megkezdte Lichtl a pesti működését, 1824. március 6-án bizonyítványt kért a tanácstól arról, hogy rajta kívül senkinek sincs joga kottát árulni. A jelentés elkészítésével megbízott Weidinger tanácsnok a kérvény kapcsán előadta, hogy Lichtl elődje, Riedl Joseph a tanácstól és a Helytartótanácsból engedélyt kapott térkép, kotta, kép és hasonló műtárgyak árusítására. Mielőtt azonban Riedl megnyitotta volna üzletét, négy másik kereskedő is árult kottát Pesten. Riedlnek ugyan nem volt kizárólagos joga kottaárusításra, ám a másik négy kereskedőnek nem volt erre jogosítványa, ezért a tanács helyt adott Lichtl kérelemének.⁶ 1825. június 1-jén – immár a polgárjog büszke birtokosaként – Lichtl bepanaszolta a tanácsnál Hartleben Konrád könyvkereskedőt, mert a *Pester Zeitung*-ban hirdeti, hogy zeneműárui csökkentett áron kínálja. Ezt Lichtl foglalkozásába való beavatkozásnak tekintette, hisz neki a zeneművekkel való kereskedés fő foglalkozása, míg Hartleben esetében ezt visszaélésnek és jogtalannak tartotta. Erre hivatkozva kérte, hogy a tanács tiltsa el ettől a tevékenységtől Hartlebert. Nyilván erre válaszul a könyvkereskedők június 8-i beadványukban panaszt tettek Lichtl ellen, mert üzlete tábláján azt hirdeti, hogy rendelést felvesz minden külföldi és hazai könyvre, holott neki erre nincs jogosítványa. A jelentéstevő tanácsnok megállapította, hogy Lichtl a cég átvétele után szintén hirdetést tett közzé arról, hogy a régebbi műveket 40–60%-os kedvezménnyel kiárúsítja, és ezzel készttette Hartlebert hasonló lépésre. Mint írta, Lichtl, elődeihez hasonlóan, kizárólag térképeket, zeneműveket, képeket árulhat, és a könyvkereskedők jogait nem sértheti meg.⁷

A műkereskedésre vonatkozó jogosítványait harciasan védő Lichtl ugyanakkor üzlete profiljába nem tartozó piócaárusítással is foglalkozott. Mai szemmel elég bizarrnak tűnik, pedig csupán arról volt szó, hogy Lichtl minden olyan jövedelmezőnek tűnő tevékenységbe belevágott, amivel tőkét növelni remélte. A piócák iránt mind a honi, mind a külföldi piacokon nagy kereslet mutatkozott ekkoriban,⁸ ugyanis a hivatásos és a népi gyógyászat is széles körben alkalmazta különféle betegségek kezelésére. Magyarország – lápos, mocsaras, vízjárta földjei révén – az egyik legnagyobb piócaexportőrnek számított. A piócákat halászok, pákászok és más vízi emberek gyűjtötték és árulták, a nagyobb volumenű tételekkel folytatott kereskedést pedig tehető halászok és kereskedők mellékfoglalkozásként üzték.⁹ A címtárakban egyébként piócakereskedő foglalkozás megje-

⁶ BFL IV.1202.c. Intimata a. m. 8433. 1822. január 8.

⁷ BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 2362.

⁸ Franciaországban 1827-ben 32 milliót, 1830-ban egyedül Londonban hétmilliót használtak fel. http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.7/magyar_nadalyterapia.pdf – utolsó letöltés: 2015. november 4.

⁹ Erre volt példa Pesten a Rottenbiller család, amely 1832-ben társasági alapon piócakereskedelmi céget alapított Blutegergesellschaft Rottenbiller Vater, Söhne und J. B. Rouvenat néven. Az ekkor már agg családapa, Rottenbiller Fülöp halázmester helyett a kereskedést fiai – a fűszerkereskedő Péter és a vaskereskedő Károly – folytatták, de a cég tagja volt a másik két fia, Lipót és korai haláláig József is, mindkettő tisztviselő (BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 5120).

lölés nem található, a piócaárusítást 1842-ben és 1848-ban egyedül Rottenbiller Károlynál tüntetik fel, dohánygyára mellett.¹⁰ Így Lichtl bekapcsolódása a pióca-kereskedelemben nem volt egyedi eset, feltehetően exportőröknek adhatta tovább a felvásárolt árut.

Lichtl Károly, a munkaadó

1830. július 3-án a piócakereskedelem bonyolítására alkalmazott 75 éves Kollmann József pert indított Lichtl ellen, mert az négy és fél havi fizetéssel adósa maradt, július 13-án pedig további sérelmei ügyében fordult panasszal a tanácshoz. Folyamodványában előadta, hogy Lichtl a bíróság által megítélt kártérítést, amelyet nyolc napon belül ki kellett volna fizetnie, nem folyósította, viszont azt ígérte, hogy a létesítendő cukorgyárban fogja alkalmazni. Amikor július 10-én kora reggel ez ügyben felkereste, Lichtl azt mondta, hogy alkalmazásától elállt, mert Kollmann az ügyet másoknak is elmondta. Mivel Kollmann ezt tagadta, Lichtl felállt, a bezárt oldalajtót kinyitotta és beengedett két urat, nemes Zsivora György ügyvédet és egy ismeretlen jurátust. Ezek elővettek egy papírt és írni kezdték, hogy hallották, miszerint Kollmann azt mondta, hogy Lichtl nem adósa neki, azaz csalást követtek el. Később Lichtl kérdőre vonta, amiért megvádolta a bíróság előtt. Kollmann erre megerősítette, hogy hátralékos évi bérét panaszolta, és továbbra is esküszik, hogy 375 váltóforint követelése van. Ekkor Lichtl dühödten rátámadt, két pofont adott neki a fentnevezettek jelenlétében, megszégyenítette, szidta és mindenféleképpen nevezte. Később azzal fenyegette meg, hogy bezárátja, és tudomására adta, hogy a bírósági végzésnek semmilyen hatása nem lesz, és Zsivora úr is megmondta neki, hogy az ő szava kettőjük szava ellen semmit sem ér.

Lichtl július 21-én nyújtotta be válaszát a bíróságnak. Szerinte Kollmann vádjai egyoldalú megállapítások, nem is érdemesek válaszra, „de mivel számára a becsület mindennél drágább, és ezért nem tűrheti, hogy a törvénytelen cselekedetnek csak a legkisebb látszatja is legyen”, visszautasítja a vádpontokat. Mindezt azzal tetézte, hogy 3700 forint károkozással vádolta meg volt alkalmazottját. Mint írta, a feljelentésről még nem tudott, amikor azon gondolkodott, hogy alkalmazza a cukorgyárban. Kollmann kijelentette, hogy mindig megkapta a fizetését, ezt a tanúk a szomszéd szobában világosan hallották. A két pofon észre térítette, belátta hibáját, arra hivatkozott, hogy csak a legnagyobb szükség készítette a panasz beadására, és hosszan kérte a bocsánatát. A bírósági végzés nem maradt fenn az iratok között, a tanács viszont augusztus 14-én bántalmazás miatt 12 forintos büntetést szabott ki Lichtlre.¹¹ Ezekből az ügyekből tehát egy gátlástalan, az üzleti siker és céljai elérése érdekében az erőszak alkalmazásától sem visszariadó személyiség képe bontakozik ki előttünk.

¹⁰ *Handels- und Gewerbs-Almanach* 1842: 347; *Ipar-czímtár* é. n. [1847]: 95.

¹¹ BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 3637.

A CUKORFINOMÍTÓ ALAPÍTÁSA

Lichtl tájékozottsága valószínűleg jóval szűkebb volt, mint egy jelentős nagykereskedőé, vállalkozó kedve viszont annál nagyobb. Leginkább a napóleoni háborúk konjunktúráján felbuzdult kalandor típusú nagykereskedőkhöz hasonlítható, akik a kereskedést korábban kis tételekkel űzték, majd felbátorodva, csak ideig-óráig elegendő tőkével, de kellő szakismeret hiányában vágtak bele nagyobb arányú szállításokba.¹² Lichtl gyári, üzemi tapasztalatokkal nem rendelkezett, és a hazai nagykereskedő cégektől eltérően a hitelviszonyokkal sem lehetett tisztában, hiszen éppen akkor fogott vállalkozásába, amikor mind Bécsben, mind Pesten hitelszűke volt.¹³

Valószínűleg az üzem indítása céljából kelt hosszabb üzleti útra 1827–28-ban. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy 1828. február 13-án a Helytartótanács lejárt útlevelé miatt kerestette a pesti tanácsnál. A tanács március végén jelentette, hogy Lichtl üzleti úton van, és közlése szerint a lejárt útlevelet Bécsben, a Grabenen levő Zum Jungfrau von Orleans nevű kereskedésben (amelynek sógora társtulajdonosa volt) helyezte letétbe.¹⁴

Feltehetően a táplálkozási szokások változása és a növekvő cukorfogyasztás ismeretében döntött éppen cukorfinomító létesítése mellett. Az országban az 1830-as évekig 22, más számítások szerint 43 cukorfőző-finomító üzem működött.¹⁵ Pesten azonban Lichtl üzeme lett volna az első, így bízhatott abban, hogy a város urbánus lakói majd élen járnak a táplálkozási szokások átalakulásában, és a gyár jövedelmező lesz.

Lichtl 1829 szeptemberében sógorával, Ellenberger Károly bécsi divatkereskedővel társulva gyári privilégiumért folyamodott. A Helytartótanács szeptember 22-én intézett leiratot a pesti tanácshoz, amelyben tájékoztatást kért a folyamodók személyéről és vagyoni helyzetéről. A tanács december 16-án írt róluk jelentést.¹⁶

¹² Bácskai 1989: 28-29.

¹³ Somorjai 2015; Bácskai 2014.

¹⁴ BFL IV.1202.c. Intimata a. n. 2971.

¹⁵ Vörös (szerk.) 1980: 390, 398-399.

¹⁶ Meglepő módon sem a helytartótanácsi leirat, sem a tanácsnoki jelentés nem található meg a Pest városi levéltárban, a mutatókönyv által jelzett Intimata a. n. 3547. jelzet alatt. Az iratra Mérei is hivatkozik, nem tudható, hogy könyvében melyik forrásra támaszkodva vázolta fel a folyamodók vagyoni helyzetét, ugyanis olyan állítások is szerepelnek benne, amelyek az Országos Levéltárban őrzött iratban nem fordulnak elő (MNL OL C.64.1830.F.8). Például azt állítja, hogy Lichtl korábban terménykereskedéssel foglalkozott, míg az irat csak műkereskedését és piócakereskedelmét említi. Nem figyelt fel arra sem, hogy a jelentés az egyes vagyontárgyak értékét váltóforintban, míg az üzemalapításra szánt tőke értékét konvenciósi forintban adta meg. Mivel a további tárgyalás során mindig konvenciósi forintról lesz szó, célszerű volt a váltóforintos tételeket konvertálni, így az itt közölt értékek eltérnek a Méreinel szereplőktől. Az átszámítás kulcsa: 1 konvenciósi forint = 2,5 váltóforint (Mérei 1951: 174–176).

1. táblázat

Lichtl Károly vagyona konvenció forintban

Rákoson, a Duna felső folyásánál fekvő, a gyár létesítésé céljából vásárolt telek ¹⁷	3040
Zitterbarth Mátyás kőművesmesternek a gyár felépítésére adott előleg	2000
A műkereskedés főkönyv szerinti értéke ¹⁸	34 098
Piócakereskedelem értéke	46 712
<i>Összesen</i>	<i>85 850</i>

2. táblázat

Ellenberger Károly vagyona konvenció forintban

Az Orleani Szűzhöz címzett bécsi üzlet, amelyet Tsapek Józseffel társulva birtokolt	63 062
A Babérkoszorúhoz címzett saját üzlet értéke	33 655
Meg nem nevezett részvények	12 300
Egy meg nem nevezett vállalkozásba befektetett tőke	7191
Váltókövetelés gróf Kemény Miklóstól	33 655
<i>Összesen</i>	<i>149 863</i>

Az üzlettársak kerekítve 236 000 konvenció forint tőkével rendelkeztek, amelyből 120 000 forintot kívántak az üzembe fektetni.

A jelentés arról is beszámolt, hogy egy tanácsnok és a városkapitány jelenlétében november 2-án Mayer Ferenc Ördögmalom¹⁹ melletti birtokán próbaüzést tartottak, kis mennyiségű – hét mázsa – nyersanyagot dolgoztak fel, amelyből a tanács mintát küldött a Helytartótanácsnak. A jelentés készítője a margón jelezte, hogy mellékelte az igazolásokat, ezek azonban nem maradtak fenn, egyébként is nehéz lenne megítélni igazságtartalmukat.

Figyelemre méltó, hogy Lichtl tőkéjének legnagyobb része a piócakereskedelemből és nem műkereskedéséből eredt. A pióca mázsájának 1837. évi ára alapján – a tartály kialakítására és a szállítóeszközökre fordított kiadásokat is számításba véve – irdatlan mennyiségű, több mint 200 mázsa lehetett a készlet, ha a kimutatás adatai hitelesnek tekinthetők. Lichtl 85 850 forintos vagyona egyébként túl nagynek tűnik annak fényében, hogy ekkora vagy ezt meghaladó vagyon az 1830-as években csupán néhány nagykereskedő, illetve bankár hagyatékában fordult elő, és e vagyonoknak 50–75 (néha akár 90) százalékát rendszerint az ingatlanok értéke tette ki. Lichtl ehhez képest jelentéktelen értékű ingatlant birtokolt, és a kimutatásban a kereskedői vagyonnak általában jelentős részét képviselő

¹⁷ A gyár a tárgyalat időben nem itt épült fel.

¹⁸ Az üzletet, amely után 250 tételnyi, csaknem 7000 forint értékű, valószínűleg behajthatatlan kinnlevőség maradt, 1831 áprilisában adta el Grimm Vincének (BFL IV.1202.c. Intimata a. n. 8433).

¹⁹ Az Ördögmalom a Váci út és a Rákos-patak kereszteződésénél, a Duna közelében állt.

értékpapírokról sem esik szó. Ellenberger tőkekimutatása is gyanút ébreszt, mivel túl nagynek tűnik a kimutatott összeg egy 3. osztályba sorolt kereskedő esetében.

A kételyeket csak megerősíti az üzemalapításra fordítandó 120 000 forint gyors elpárolgása is. A Helytartótanács 1830. május 4-én adta meg a gyári privilégiumot, a kezdőtőke azonban nagyjából fél év leforgása alatt, termelés és értékesítés mellett elfogyott. Ennek oka aligha lehetett a gyár felszerelésének beszerzése, hiszen az 1832 decemberében, a fizetéseképtelenség bejelentése után egy héttel végzett leltározás szerint a gyár felszerelése (*fundus instructus*) 15 000 forintot, a gyári épület kialakítása 7800 forintot ért.²⁰ A későbbi hitelező és üzletárs, Kappel Frigyes 1835-ben kijelentette, hogy Lichtl bevállása szerint nem volt saját vagyona, csak a hitelezője által rendelkezésére bocsátott tőkével bírt. A gyors fizetéseképtelenség ezt látszik igazolni.

Nem tűnik sokkal hitelképesebbnek társa és sógora, Ellenberger Károly sem. Róla ugyan csak 1833-ból bukkannak fel adatok, ám ezek fényében az 1830-ban bevallott tőkéjével kapcsolatos kételyek megalapozottnak tűnnek. Ekkor – nyilván Kappel érdeklődésére – a bécsi Geymüller és társa, valamint a Steiner és társa bankárok behajthatatlannak ítélték a kereskedő tartozását, utóbbi azt is kijelentette, hogy hosszú távú kötelezvényéről Bécsben nem is tudtak. Egy folyószámla-kivonatból kiderül, hogy összes tartozása 35 427 forintot tett ki, követelése Batthyány János kezeslevele alapján 35 000 forint volt, azonban erről semmiféle írásbeli bizonyítékot nem tudott felmutatni.²¹ Kappel Frigyes több ízben „exkereskedőnek” titulálta Ellenbergert, 1835-ben pedig értesülése szerint hamis kötelezvények kiállítása miatt büntetőperbe fogták és Bécsben le is tartóztatták.²²

A kérdés csak az, hogy az elismert, exportban is jártas, és a bécsi bankárokkal rendszeres kapcsolatban álló Kappel Frigyes ellenőrizte-e a gyáralapítók pénzügyi helyzetét és megbízhatóságát a hitel folyósítása előtt. Kereskedőtársaitól vagy a Pesti Kereskedelmi Testületől nyilván kaphatott volna információkat vagyoni helyzetükről és Lichtl fent tárgyalt cselekedeteiről, ami gyanút kelthetett volna adósai feddhetetlensége iránt.

HITELSZERZŐDÉS LICHTL & TÁRSA ÉS KAPPEL FRIGYES KÖZÖTT

Lichtl 1830. szeptember végén tett levélben ajánlatot Kappel Frigyes pesti nagykereskedőnek, hogy létesítsenek üzleti kapcsolatot. Ebben kifejtette, hogy társával, Ellenberger Károllyal szeretnék cukorfinomítójukat továbbfejleszteni, de nincs meg az ehhez szükséges tőkéjük, pedig a konjunktúra miatt a termelés kiterjesztése haszonnal járna. Véleménye szerint üzleti kapcsolatuk Kappel számára is hasznot hozna és biztonságot jelentene a közös tevékenységben. Mint

²⁰ BFL XIII.12. Kappel család iratai. 5. doboz, 1833. július 25., 1833. d. n. A további tárgyalás a családi iratokra támaszkodik, csak a más helyen található iratok jelzetét adom meg.

²¹ BFL XIII.12. 1833. július 21., 25., 27., d. n.

²² BFL XIII.12. 1833. január 1., 1835. november 30.

írta, elképzeléseit felvázolta Kappel cégtársának, Malvieux-nek is,²³ aki ezeket megfontolásra érdemesnek tartotta és biztatta arra, hogy forduljon Kappelhez. Előadta továbbá, hogy a legelőnyösebbnek látszik a cukorlisztet október-novemberben beszerezni, mivel ekkor lehet jó minőségű árut vásárolni a legolcsóbb tengeri fuvardíjjal, és Triesztből a legelőnyösebb szárazföldi fuvardíjjal. Kappel segítségével decembertől márciusig megfelelő készletet halmozhatnának fel, és kb. 3000 mázsát helyezhetnék el Kappel valamelyik üres raktárában. Mindkét fél számára előnyös lenne, ha Kappel a házában levő egyik raktárt olcsó áron három évre bérbe adná. Termékeiket itt vagy más kijelölt raktárban helyezhetnék el, mivel a finomított cukrot, szépségének kiérleléséhez négy-öt hétig raktározni kell. Ehhez kérik tehát megfelelő előleg biztosítását három hónapos lejáratú bécsi papírokban. Lichtl szerint Kappel számára előnyös lenne a felsőbb hatóságok által 12 hónapra biztosított vámhitel igénybevétele, hiszen a vám jelenleg a kismértékű termelésnél 6000-8000 forintot tesz ki, amelyet havi részletekben kell leróni. Ha ezt átvállalná Kappel, az megfelelő garancia lenne a kincstár számára, Lichtlék pedig e hitel 2%-át fizetné neki.

A Kappel által fizetett előleg fejében – hogy biztosítva érezze magát –, az előleg 6%-át fedeznék bécsi papírokban, a lejárat napjától, valamint kapcsolatuk idején pedig a gyárban levő, illetve eladott cukor után mázsánként 21 krajcár, szirup esetén 15 krajcár jutalékot fizetnének, amely összeg még a jelenlegi kis volumenű termelésnél is 2000 forintot jelentene. Mint írja, gyárukban működik egy, más gyárakban nem alkalmazott tisztítógép, amely a termelés 15 000 mázsára való növelését teszi lehetővé, amennyiben elnyerik Kappel segítségét. Áruik értékesítését jelentősen elősegítené, ha a már bevezetett kenyér- (*Brod*) árusítás mellett kávét is eladnának legalább 5 librás (kb. 25 dkg-os) csomagokban, ahogy ezt Bécsben Anderl és Partl teszik, annál is inkább, mert trieszti beszerzőjük, akire biztosan hagyatkozhatnak, a legjobb forrásokat és előnyöket élvezzi ezek beszerzésénél. Ez egész évben jelentős hasznot hozna számukra, amelyből Kappel is részesülne. A levél végén Lichtl újra kifejezte meggyőződését, hogy e kapcsolat mindkét fél számára előnyös lenne, és kérte, amennyiben nem reflektál ajánlatukra, úgy ezeket az információkat diszkrécióval kezelje.²⁴

Kappelnek elegendő ideje volt arra, hogy ellenőrizze Lichtlék vagyoni helyzetét, hiszen az ajánlatot hosszú ideig mérlegelte, és csak november közepén, végén közölte a gyár támogatásával kapcsolatos feltételeit, amelyeket Lichtl 1830. november 24-i levelében el is fogadott.²⁵ Kappel feltételei a következők voltak:

²³ A későbbi bankár, Malvieux 1819 és 1831 között volt Kappel cégtársa (BFL IV.1223.b.10323).

²⁴ A levél kelte: 1830. szeptember 27.

²⁵ A pénzüsszegeket konvencióss forintra átszámítva közlöm.

1. Kappel 40 000 forintos elfogadmányi és vámhitelt²⁶ nyújt évi legalább 12 000 mázsa nyerscukor szállítása esetén évi 7%-os kamat (6% kamat + 1% váltóköltés) mellett előlegként, valamint 18 krajcár províziót igényel a nyerscukor minden nettó mázsájáért, amit a gyár feldolgoz, és a folyószámlakönyvbe bejegyezz.
2. Ha az évi mennyiség nem éri el a 12 000 mázsát, elfogadják, hogy Kappel 18 krajcár províziót, 6% kamatot és 6% váltóköltésget számítson fel minden készpénzelőleg után.
3. Kötelezik magukat, hogy e hitel állandóan árukkal fedezve lesz. Lichtlék előlegezik az érkező nyers cukorszállítmány (fuvardíjakkal együtti) értékének a háromnegyedét, Kappel pedig a negyedét.
4. A Kappel házában levő raktárért évi 600 forint bért fizetnek.²⁷
5. Minden három hónapban számadás készül és bemutatattik.

A feltételeket Lichtlék elfogadták.

Kappel a fentiekhez hozzáfűzött egy 6. pontot is, miszerint a behozott nyerscukor után fizetendő vámot készpénzelőlegnek tekintik, és bevezetik a folyószámlába.

(E megállapodás egy másik példánya Lichtlék aláírásával a 6. pontot is tartalmazza, hozzáfűzve: megállapodtak abban, hogy a finomított cukor mázsánként átlag 44 forint, a Kappelt illető 25% 33 forint értékben számítandó az előlegbe.)

Az e pontok alapján megszerkesztett szerződést a felek csak 1831. március 21-én kötötték meg, azaz Kappelnek ekkor is maradt volna ideje információszerezésre. Ellenberger hitelképességére vonatkozóan ez minden bizonnyal nem történt meg, legalábbis az 1833-ban beszerzett információkkal ellentétben, ennek nyomát sem találjuk az iratokban. Úgy tűnik, mellőzte a tájékozódást Lichtl vagyoni viszonyairól is. Benyomásom szerint döntésében a remélt haszon, valamint Lichtl személyiségének pozitív megítélése játszott döntő szerepet.²⁸

Kappel, furcsa módon, jóval a szerződés 1831. március 21-iki aláírása előtt, 1830. november 24-én, feltételeinek közlése napján levélben értesítette a vele már korábban is üzleti kapcsolatban levő Carl H. Roediger trieszti kereskedőt meggyezéséről a Lichtl & Ellenberger cukorfinomító tulajdonosaival. Roediger elfogadta a megbízást azzal a feltétellel, hogy a gyárnak szállítandó cukrot Kappel cégére terheli három hónapi teljesítés fejében. Az első szállítmányt már december 18-án útnak is indította. Kappel – megint még a szerződés aláírása előtt – 1830. december 17-én bejelentette a Magyar Kamarának, hogy a 12 hónapos vámhitel biztosítékaul Rothschild-sorsjegyeket helyezett letétbe. A maga biztosításául pedig

²⁶ Az elfogadmányi hitel mai definíciója: határidős váltó elfogadására vonatkozó okmányos meg-hitelezés. A kedvezményezett az előírt okmányokon felül egy határidős váltót intézményez a bankra. E meghatározást, illetve a váltóügyletekkel kapcsolatos egyéb fogalmak tisztázását Halmos Károlynak köszönöm.

²⁷ A Bálvány, ma Október 6. utcai házról van szó.

²⁸ E benyomásomat Lichtl Kappelnek 1832. március 9-én írt válaszlevelére alapozom. (Kappel levele nem maradt fenn.) Kappel levelében arra hivatkozott, hogy támogatta Lichtl-t és körülátlan bizalommal viseltetett irányában.

másnap kötelezvényt szerzett be a gyártulajdonosoktól arra vonatkozóan, hogy a raktárában elhelyezendő finomított cukor a hitel fedezetéül szolgál, a készletekről kettős könyvelést vezetnek, és a készletet Kappel számára zálogjogon átengedik.

A trieszti szállítók óvatosabbak voltak: Roediger csak Kappel cégére terhelendő szállítást ígért. Johann Buschek, szintén trieszti kereskedő, maga is cukorgyáros pedig, úgy tűnik, Kappel értesítése után maga is igyekezett információkat szerezni. 1831. március 4-i leveléből kitűnik, hogy a megegyezésről szóló hírt követően, ismeretlen időpontban írt levelében Kappeltól kért információkat Lichtl-ről. Kappel válaszáat nyugtázva, 1831. március 4-én a következőket írta: „Kegyeskedett Lichtl-ről a legjobb információkat adni és meg vagyok győződve arról, hogy nyugodtan lehet vele együttműködni, csak a megégett gyerekek félnek a tüztől”. Kizárólag Kappel garanciája alapján kötött tehát velük üzletet. Buschek azonban tovább informálódott, és egy 1831. április 12-i levelében azt közölte Kappellel, hogy különböző dolgokat mondtak neki a Lichtl & Ellenberg cégről. Az egyik üzlet kapcsán, amelyet Kappel révén velük kötött, eleget tudott meg arról a rendetlenségről, amely minden ügyüket jellemzi. Ezért kijelentette, hogy Lichtl-lel semmiféle közvetlen kapcsolatba nem lép, ha nem Kappel elfogadványa alapján történik, és kéri ennek tudomásulvételét visszaigazolni.

E baljós jelzés ugyanakkor már a Lichtl és felesége, valamint Kappel közötti, 1831. március 21-én aláírt szerződés megkötése után érkezett. Ellenberger 1831. február 23-án „baráti megegyezéssel” kilépett a társulásból, úgy tűnik, az ő részvétele csupán a privilégiumhoz szükséges tőkekimutatás miatt volt fontos. A szerződés szövege – melynek összefoglalása a későbbi fejlemények megértéséhez szükséges – a következő:

1. Kappel 40 000 forint elfogadmányi és vámhitelt nyújt, részben készpénzben, ami szükség esetén bővíthető.
2. Lichtl 6% kamatot fizet, garantálja évi legalább 12 000 mázsas nyerscukor átvételét, 1%-ot fizet váltókiadásokra és 18 krajcár províziót mázsánként.
3. Ha az átvétel 12 000 mázsánál kevesebb lenne, a fentiekén kívül, szóbeli megállapodás alapján további mázsánkénti jutalék illeti Kappelt.
4. Ha a gyár Kappel házában utcára néző raktárt kap, ezért évi 600 forintot fizet a gyár.
5. Háromhavonta folyószámlát készítenek és elszámolnak.
6. A vám előre fizetendő, előlegnek tekintendő, és a hitelboletta alapján háromhavonta elszámolás alá kerül.
7. A hitel betábláztatik a gyárra, annak minden szerszámára és készletére, ami a szerződés be nem tartása esetén a hitelező tulajdonába megy át, a privilégiummal együtt.
8. A szerződés a két fél megállapodása szerinti időre érvényes.

1830 decemberétől folyamatosan érkeztek a cukorporszállítmányok, szaporodtak a szállítólevelek, számlák és Lichtl elismervényei Kappel irattárában és a tartozásra vonatkozó bejegyzések Lichtl üzleti könyveiben. Kappel követelése 1831. június 27-én már 49 396 forintra rúgott. A tartozásból ugyanakkor egy

fillér sem került Kappel birtokába, sőt, Lichtl 1831-ben többször fordult hozzá újabb kisebb kölcsönökért.²⁹ Pénztelenségének oka csak később derült ki: Lichtl 1831. február 12-én, azaz tíz nappal Ellenberger kilépése előtt, 35 000 forintot (azaz a Kappel által nyújtott hitelkeret csaknem 90%-át) kölcsönzött neki négy évre, a sógor pedig fedezetül felesége Batthyány Jánosnak vállalt kezessége fejében 40 000 forint, 1835-ben érvényesítendő követelését jelölte meg. Minderre csak később derült fény, mint ahogy arra is, hogy a fedezetül szolgáló összegre vonatkozóan semmilyen írás nem maradt fenn.

KAPPEL EREDMÉNYTELEN KÍSÉRLETEI KÖVETELÉSEI BEHAJTÁSÁRA

Amikor Kappel 1831. december 2-i levelében követelte, hogy a megegyezés értelmében Lichtl azonnal rendezze a kb. 9000 forintos vámot, valamint a szállított 350 mázsa cukor árát, december 8-án kelt válaszlevelében még mentegetőzött Lichtl. Pénzügyi nehézségeire hivatkozva néhány napi haladékot kért, és biztosította hitelezőjét, hogy 1832. január végéig teljes mértékben kielégíti és a 40 000 forintos keretet sosem lépi túl. Levelét azzal zárta, hogy reméli, Kappel elfogadja háláját, és részéről barátságos elbánásban részesül.

1832. január 31-i levelében Lichtl már azt ígérte, hogy valamivel több mint 16 810 forintos tartozását februártól négyhavi részletekben sola váltókkal, a 246 forint 22 krajcár kamatot pedig készpénzben fogja kiegyenlíteni. Bár – tette hozzá – az utóbbi helyében is szívesebben adna váltót, mert pénzét a nyersanyag beszerzésére kell fordítania, s jelenleg 30 000 forint értékű készlete van. Levelét most azzal zárta, hogy hitelezője ismeri pontosságát a váltók kifizetése terén, ezért abban reménykedik, Kappel elfogadja a kifizetés fent vázolt módját. Amikor ezután Kappel egyre sürgetőbben követelte a tartozások kiegyenlítését, Lichtl leveleinek hangja egyre pökhendibbé, szemtelenebbé, pimaszabbá vált.

A további eseményeket csupán Lichtl válaszleveleiből ismerjük, ezek alapján tudjuk rekonstruálni. 1832. március 6-án, valószínűleg Kappel fizetést sürgető levelére válaszul már epés megjegyzéseket tett hitelezője vele szembeni kegyetlen bánásmódjára, de júliusra még mindig adóssága teljes rendezését ígérte. „Akkor végre vége lesz annak a kinnak, amely Kappelt a lehetséges veszteség miatt gyötri.” S ezt követően a Kappeltól bérelt raktárra sem lesz szüksége.

Kappel nyilván nem elégedett meg ezzel a válasszal, és március 8-án kelt levelében erélyesebb hangot üthetett meg, amelyre Lichtl másnap elég pimasz hangon válaszolt. Véleménye szerint nem lenne nézeteltérés közöttük, ha Kappel hű maradt volna eddigi, hozzá fűződő viszonyához. Vádjait visszautasítja, mert nem valósak, és szavai számára „szenvédést és szomorúságot okoznak”. Mint írja, Kappel arra hivatkozik, hogy támogatta őt, korlátlan bizalommal viseltetett

²⁹ 1831. április 4-én 1500 forintot kér váltó ellenében, november 23-án egy ismeretlen összegű sola váltó leszámítolását kéri. A sola csak egy példányban kiállított váltó.

iránta, és szemére hányja, hogy nem tett eleget kötelezettségeinek. Ő azonban elpirul a szégyentől, mert éppen az ellenkezője igaz, hiszen a legnagyobb biztonságban részesítette: nem bocsátotta-e rendelkezésére saját és felesége egész vagyonát? „Ist mir mehr als meine Person geblieben?” És ezt nevezi bizalomnak? – kérdezte sértődötten. Majd azzal folytatta, hogy támogatásnak azt tekinti, ha egy barát segít, és barátként kezeli. Igazságtalanság azt állítani, hogy nem tett eleget kötelezettségeinek. Élete célja és büszkesége, hogy ne szolgáljon rá ilyen szemrehányásra. Az, hogy támogassa, Kappel tetszésére volt bízva, és ő ennek örömmel tett eleget, hiszen a hitelt 40 000 forintról 56 000 forintra emelte. A szerződés valóban úgy szól, ismerte el Lichtl, ahogy Kappel állítja, ám Lichtl már elkészítéskor azt mondta, hogy e feltételek nem biztosítanak az ő számára előnyt. Mert ha a hitelt cukorral és váltókkal fedezi, 100 cég is akadna, amely ezt az összeget rendelkezésére bocsátaná mindössze 8%-os kamattal, vagyis a Kappel által kértnél egynegyeddel kisebb teherrel, aki 12% kamatot és 18 krajcárt követelt minden mázsa cukorliszt után, amit az üzemben feldolgoz. (Tegyük gyorsan hozzá, hogy az ilyen kedvező ajánlatokat tevő hitelezők aligha tolongtak körülötte, különben miért fogadta volna el Kappel keményebb feltételeit.) Végül Lichtl azzal folytatta a levelet, hogy Kappel azt mondta, hogy ez – mármint a hitel feltétele – csak formális, és azt ígérte, hogy rövid idő múltán barátibb elbánásban részesíti. Sőt, mint írta, ha Kappel javaslatot tesz arra, hogyan terjessze ki a finomító tevékenységét, oly módon, hogy mindkettőjüknek előnyös legyen, ő kész lesz elfogadni azt.³⁰

Lichtl tehát a gáncstalan lovag pozícióját öltve fel már március 9-én ellentámadásba ment át, elfeledkezve mind az üzleti könyvei alapján kimutatható jelentős tartozásáról, mind a már fent idézett ígéreteiről az adósság kifizetésének határidejét illetően. Álságos a hivatkozása a szerződés 8. pontjára is, ami szerint a hitel a gyárra és privilégiumra betáblázva kellő biztosítékot kínál Kappelnek, hiszen ő tudta csak igazán, hogy egyéb kötelezettségei is voltak, és csőd esetén a gyár értéke az összes hitelező tulajdonát képezné.

A levélváltást követően szóbeli tárgyalásra került sor, s ennek eredményeképp – nyilván az erélyesebb felszólítás hatására – április 1-jei levelében Lichtl kötelezte magát a 40 000 forint hitel hét hónap alatti visszafizetésére havi 5000 forintos sola váltókkal, lejáratkor folyósítva a 6%-os kamatot és a 6%-os províziót, úgy azonban, hogy megszűnik a mázsánkénti 18 krajcáros jutalék. Az utolsó részlet kifizetése után – a megállapodás szerint – Kappel visszaadja majd a szerződést, valamint a maga és felesége vagyonának biztosítékként lekötéséről szóló írását. A levél végén Lichtl még felvetette, hogy a továbbiakban, ha ez Kappelnek megfelel, megkéri, hogy minden trieszti cukorszállítmányra nyújtson Bécsben

³⁰ Pénzhiányának az is oka lehetett, hogy 1832. március 25-én tanácsi engedélyt kért gyára közelében szalmiák- és spódiumgyár létesítésére. 15 évre kizárólagos jogot kért a csontok begyűjtésére, mivel ezzel sok embernek tudna munkát adni. Április 6-án a tanács megadta az engedélyt, évi 60 forint bér fizetésének feltételével (BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 4107).

hitel mázsánként 2%-os, bécsi váltókban fizetett jutalék ellenében a Geymüllernek szállított cukorért.

A fogadkozások ellenére a hónap végén már Lichtl elnézést kért, mert csak késéssel képes átadni az április hónapra esedékes 4210 forintos váltót, ám úgy tűnik, a következő határidőket sem tartotta be. Június 15-i levelében aztán gyakorlatilag megtagadta a hitel visszafizetését. Ez az írás is feltehetően egy válaszlevél volt Kappel aktuális felszólítására az adósság kiegyenlítésére, ugyanis Lichtl sajnálatát fejezi ki, hogy nem tehet eleget Kappel kívánságának a kifizetés időpontjára vonatkozóan. Érvelése szerint ez teljesen lehetetlen, annál is inkább, mert a cukorliszt ára mázsánként 4-5%-kal nőtt, míg a finomítotté nem változott. A 12% províziót még nehezebb megfizetnie, mint korábban, ráadásul még sok más províziót is kellett fizetnie. Zárásként azért biztosítja hitelezőjét, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy megszabaduljon e nyomasztó adósságtól, és Kappel barátságos választát várja.

Kappelnek egy nyilván újabb keményebb levelére június 19-én megint elég gorombán válaszolt Lichtl. Utalt arra, hogy március 15-i levelében kérte a május 31-én és a június 23-án esedékes váltók meghosszabbítását, amire Kappel azt válaszolta, hogy e kérés meglepte, és nem tartja összeegyeztethetőnek Lichtl elveivel. Most Lichtl kifejtette, miszerint sajnálatos, hogy Kappel a gazdasági tevékenységet és a személyt nem tudja elválasztani egymástól. Mi köze van az elveinek a váltó prolongálásához? – kérdezte Lichtl, és folytatta is. Sérülnek-e az elvei, ha a tőkét később fizeti ki, és fizeti a kamatokat? Kérésénél abban a hiszemben volt, hogy Kappel már meggyőződött az ő jelleméről és megbízhatóságáról. Csak egy ok lehetett volna kérésének visszautasítására: ha Kappel maga is nehézségbe került volna. Ez esetben bármit megtett volna kötelezettsége teljesítésére. Azt is kijelentette, hogy ő mindenben a Kappel április 5-i levelében írottaknak megfelelően cselekszik, hogy kifizesse a tőkét és a 12%-os kamatot. Az előny, amit ezáltal Kappel élvez, biztosíthatná barátságát, „de ez a lépés kereskedelmi és nem baráti”. Magyarozatként még hozzátette, kérésének az az oka, hogy 60 000 forint tőkét kell 12 hónapra kihelyeznie, ennek ellenére biztosítja Kappel, hogy augusztustól jelentős összegeket fog törleszteni. Hivatkozott még arra is, hogy a cukorliszt növekvő ára és a finomított cukor alacsony ára arra készítette, hogy 26 000 forintért kéthavi készletet szerezzen be Triesztből. Végül érvelését így folytatta: Kappel levelében hivatkozott az ő vagyontárára, és igaza is van, de ez nem elegendő az üzleti ügyeihez, és verést érdemelt volna, ha extra 64 000 forintot használt volna fel ilyen nyomasztó viszonyok között, csaknem 24%-os adó mellett.

Lichtl tehát, úgy tűnik, törlesztés helyett ellentámadásba kezdett: pökhendi stílusa olyan, mintha ő lenne a hitelező. Az pedig egyenesen nevetséges, hogy azért tesz szemrehányást Kappelnek, hogy hitelét kereskedelmi ügyletnek tekinti.

Feltehetően újabb személyes tárgyalásokat követően Lichtl augusztusban átmenetileg visszavonulót fűjt. Augusztus 16-i levelében közölte, hogy miután Kappel több ponton megváltoztatta megállapodásukat, ő kötelezi magát ezek betartására. Kérte, hogy Kappel tartsa meg a régi (lejárt?) váltókat, és megfelelő

időt biztosítson számára a 40 000 forintnyi tőke visszafizetésére. A vásári héttől kezdve³¹ nyolcnaponként fog fizetni, hozzáadva minden esetben a 12% kamatot.

Októberre azonban újra változott a hangnem, és már a nyílt fenyegetéstől sem tartózkodott. 18-i levelében azt kérte, hogy Kappel jelöljön ki egy időpontot, amikor felkeresheti őt. Kijelentette, hogy ő mindent megtesz, amire ereje telik, és reméli, Kappel alaposan átgondolja elhatározását, hogy kiadja kezéből a nála levő váltóit. „Ha megsérti a becsületét, akkor kíméletlenül fog eljárni vele szemben” – fenyegetőzött. Felszólította Kappelt, hogy ne hagyja magát semmilyen ügyvédtől megfélemlíteni, és tegye lehetővé a barátságos kiegyezést, ahogy az tisztességes emberek között szokásos. Újra ígéretet tett, hogy január végétől nyolc hónap alatt kifizeti a 40 000 forintot, a 12% kamatot, vagy, ahogy Kappel nevezi, a 6% váltókiadást és 6% külön províziót,³² és akkor nem lesz perköltsége. Per esetén viszont a gyár fedezetével bizonyosan eléri majd a hitel 10 évre való prolongálását, 6% kamattal, és a per leleplezné Kappel szívtelen és igazságtalan eljárását is.

Mindezen előzmények után Lichtl december 16-án bejelentette fizetési képességét. A másnapról kelt bírósági végzés nyomán december 23-án sebtében leltárt készítettek a gyár felszereléséről, és Lichtl üzleti könyvei alapján kimutatták adósaí és hitelezői nevét és a neki nyújtott hitelek összegét. A gyári felszerelések értékelése becslés alapján történt, még a cukorkészlet mérésére sem került sor, ráadásul három, eltérő adatokat tartalmazó változat maradt fenn a vagyonszámlából, ami alapján indokoltnak tűnik, hogy Kappel vitatta ezek megbízhatóságát.

Az aktívákat 1832. december 23-i dátummal, Steinbach Joseph és Amtmann Franz kereskedők vették számba, a gyár felszerelését két-két lakatos, rézműves és fazekas becsülte fel.

Az első, főleg becsléseken alapuló kimutatás szerint ekkor még közel 27 000 forintnyi többlet mutatkozott. A három legnagyobb hitelező Kappel Frigyes (41 713 frt 20 kr), Buschek Johann trieszti kereskedő (19 381 frt) és Lämmer Simon bécsi kereskedő (12 300 frt) volt.

E leltár alapján készült Szloboda Mihály tanácsnok december 24-i, ugyanakkor a fentiekől némileg eltérő számokat tartalmazó jelentése. Ebben a cukorkészlet értéke már csak 56 000 forintot, az aktívái pedig 138 388 forintot és 56 krajcárt tett ki. A többlet így csak 20 700 forint lett. A jelentéshez Kappel megjegyzéseket fűzött: Lichtl szóbeli közlésében a betáblázott követelések összegéül 117 688 frt 42 kr-t jelölt meg, holott például az ő követelése is nagyobb a kimutatottnál, mert 48 185 forintot tesz ki. Kappel erre hivatkozva kérte a tanácsot, hogy rendelje ki a tömeg kezelésére Sartori J. G. és Halbauer Johann kereskedőket. Lichtl ugyanerre a posztra Amtmann Franz és Halbauer Johann

³¹ Az augusztus 29-i, János fővétele napján kezdődő vásárról van szó.

³² A 6%-os külön jutalék más feltételek mellett, az eredeti szerződésben is szerepelt, majd erről 1832. április 1-jén újabb megállapodás született, amelynek során viszont megszűnt a mázsánkénti 18 krajcáros jutalék. A 6%-os jutalék kétségtelenül magasabb volt az átlagosnál. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Lichtl hol 12%-os kamatról, hol 6%-os kamatról és 6%-os váltókiadásról, illetve jutalékról ír.

3. táblázat

Lichtl vagyonleltára, 1832. december 23-án

Aktíva	Konvenciósi forint és krajcár	Passzíva	Konvenciósi forint
26 adóstól behajtható követelés	4641 frt 18 kr	Az 1832 decemberében betáblázott hitelek	120 269 frt
Kétes követelés	1075 frt 13 kr		
Műkereskedés követelése	7558 frt 24 kr		
Ellenberger Károly adóssága	35 000 frt		
A gyár felszerelése	32 614 frt		
Cukorkészlet (becslés alapján)	66 201 frt 21 kr		
<i>Összesen</i>	<i>147 000 frt*</i>	<i>Összesen</i>	<i>120 269 frt</i>

* Az összeg minden bizonnyal elírás, a helyes eredmény: 147 090 forint.

kijelölését kérte, a tanács pedig végül Cahen M. L. és Halbauer Johann gondnokok megbízásáról döntött.³³

Fennmaradt egy 1832. december 24-i keltezésű, aláírás nélküli újabb leltár is, amely viszont már 21 433 forintnyi hiányt mutatott ki. Készítője megjegyezte, hogy ha nem találnak vevőt a gyár üzemeltetésére, és az eszközöket árverésen adnák el, a veszteség 40 000 forintra becsülhető.

1833. január 1-jén Kappel egy újabb beadványában ismételten egy megbízható leltár készítését és a vagyon biztonságos kezelését kérte a tanácstól, a hitelezők biztonsága érdekében. Szloboda tanácsnok is megállapította, hogy a leltározás nem volt szakszerű, hiszen a cukorkészlet nagyságát nem mérés, hanem becslés alapján határozták meg, és felülbecsülték. Az sem volt szerencsés, hogy az üzleti könyvek átnézése helyett a leltározók Lichtl szóbeli közlésére hagytak, és az aktívába behajthatatlan követeléseket – például Ellenberger adósságát és a műkereskedés hiteleit is – beszámították. A bíróság helyt adott Kappel kérésének, és január 7-én arról értesítette az összes hitelezőt, hogy a kezelés csak három hónapig hosszabbítandó, döntsenek, helyesebb-e kellő körültekintéssel eladni a gyárat.

³³ Halbauer János György és Cahen M. L. pesti termény-nagykereskedők voltak, akik bankügyletekkel is foglalkoztak. Halbauert ismeretlen időpontban Jálics Ferenc nagykereskedő, neves borexportőr váltotta fel a tömegkezelői pozícióban.

KÜZDELEM A CSŐDELJÁRÁS MEGINDÍTÁSÁÉRT

Kappel új leltározást szorgalmazó ismétlődő követelése megalapozottak voltak. 1833 júliusában a hiány, két független kereskedő becslése szerint, már 40 000 forint körül járt,³⁴ az év végén pedig 58 646 forintra rúgott, ezzel az összes kövétel több mint felét tette ki, a tömeg kezelése során tehát a hiány ijesztő mértékben növekedett. Ezt látva Kappel a csődeljárás megindítását és a gyár árverésen való eladását követelte.

Lichtl viszont éppen ezt szerette volna elkerülni, hiszen a gondnokság alatt is tovább folytathatta üzemeit. A tömeg kezelői továbbra is rábízták az üzem vezetését, a bírósági tilalom ellenére engedélyezték cukorpor hitelben való vásárlását és a finomított cukor hitelben való eladását.³⁵ Sőt, az utóbbi raktárba szállítását sem ellenőrizték. Törvényszéki jóváhagyás nélkül folyósítottak a tömeg kezelői Lichtlnek szabad rendelkezésre 11 330 forintot – ebben egyébként benne foglaltatott az az 500 forint is, amely Lichtl és ügyvédje, Schiller pozsonyi és bécsi utazásait fedezte, amikor nyilván Kappel ellen jártak el. Így Kappel joggal érezhette úgy, hogy az ellene intézett vádaskodások költségét is ő fizette. Míg Lichtlrel ilyen bőkezűen bántak a tömeg kezelői, arról nem gondoskodtak, hogy az alkalmazottaknak egy évre járó 5227 forintnyi munkabéreket kifizessék.³⁶

A tömeg kezelőinek eljárása aligha tulajdonítható a két kereskedő, Jálics és Cahen egyéb elfoglaltságából eredő nemtörődömségének. Gyanús, hogy az előírt elszámolások benyújtását rendre elmulasztották,³⁷ és az is, hogy nyíltan megszegték a bíróság előírásait. Láthatóan összejátszottak a gyárossal, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy bírósági engedély nélkül Lichtltől – pontosabban az általa kezelt tömegből – havi 478 forintot élveztek.³⁸ Jálicsot ezenkívül talán még az is motiválhatta, hogy később esetleg a működőképes gyár vezetését is átveheti.

Kappel árgus szemekkel figyelte a tömeg kezelését, és fokról fokra tárta fel az ennek során végbement szabálytalanságokat. Számtalan beadványt intézett a pesti tanácshoz és törvényszékhez, sőt, felségfolyamodványra is sort kerített. Hasonlóképpen járt el Lichtl is, aki arra törekedett, hogy távol tartsa Kappelt a gyár ügyeinek megfigyelésétől, ellehetetlenítse követelésének érvényesítését, és lejárassa őt. Rögtön a fizetéseképtelenség bejelentése után megkísérelte hitelezőjét rábírní arra, hogy érje be követelése felével. Amikor Kappel erre nem volt

³⁴ Hoffmann József 43 046 forintot, Eisenfels Ferenc 39 620 forintot mutatott ki.

³⁵ Lásd a törvényszék 1833. 19-i határozatát. A per iratai a mutatóban szereplő 11428 szám alatt nem maradtak fenn. A helyükön található korabeli cédula szerint külön csomót képeztek, ez azonban sem jelenleg, sem az 1960-as években készített levéltári jegyzékekben nem található. Ezért csak a Kappel család iratai között található eredeti iratokra, másolatokra és beadványok piszkozatára támaszkodhattam.

³⁶ Lichtlnek a törvényszékhez címzett beadványa, 1834. március 2.

³⁷ Végül 1833 végén nyújtották be a kezelők az 1832. december 28-tól 1833. november 30-ig vezetett pénztárkönyvük másolatát. Ezt megelőzően, még októberben Cahen M. A. lemondott kezelői tisztjéről.

³⁸ Szloboda Mihály tanácsnok jelentése a pesti törvényszéknek, 1835. április 20.

hajlandó, kártérítési és becsületsértési eljárást indított ellene, 20 059 forintot követelve tőle azon károkért, amelyek őt a gyár 1832. december 17-e és 1833. január 8-a közötti (ekkor vették át megbízásukat a kezelők) leállása során érték. További 500 forintot követelt ügyvédjével együttes utazására Pozsonyba és Bécsbe. (Mintha a gyár leállítására Kappel hibájából, és nem a fizetéseképtelenség bejelentése miatt került volna sor.) Kárigénye alátámasztására Lichtl üzleti könyve meghamisításától sem riadt vissza. Legalábbis ezt állította Kappel a törvényszékhez benyújtott folyamodásában, és emiatt tetézte Lichtl a kártérítési igényt becsületsértési perrel. Ráadásul – hogy erkölcsileg is ellehetetlenítse ellenfelét – uzsora vádjával feljelentette a királyi jogügyigazgatónál. Azt állította, hogy a törvényes 6% helyett 12%-os kamatot követelt tőle, kamatként tüntetve fel a szerződésben kikötött váltókötségeket és jutalékot.

Kappel felségfolyamodványban adta elő panaszait, majd mellékelve az udvar 1833. június 6-i határozatát, újabb beadvánnyal fordult a pesti törvényszékhez. Előadta, hogy azáltal, hogy Lichtl a követelését betábláztatta, elismerte adósságát. Abban az időben, amikor a tömeg hiánya bíróilag elismerve nem volt, a szerződés alapján a gyár felszerelése, sőt maga a privilégium is Kappel tulajdonába kerülhetett volna, hiszen az, hogy Lichtl felesége is aláírta a szerződést, azt bizonyítja, hogy a többi hitelezővel szemben elsőbbségi joga van. A tömeg kezelésének féléves időtartama alatt a hiány további 18 171 forinttal növekedett, és ebben a kezelők is vétkesek, mivel a gyár vezetését Lichtlre bízták, aki felelőtlenül költekezett. Mindennek ellenére az uralkodó a kezelés folytatását rendelte el, nyilván azt feltételezve, hogy van még többlet, és figyelmen kívül hagyva, hogy a törvényszék követeléseinek elkülönítését rendelte el, amennyiben az nem sérti a többi hitelező érdekeit. A határozat ugyanakkor engedélyezte, hogy vagy rendes peres eljárásban, vagy, ha valóban hiány mutatkozna, csődeljárással biztosítsa Kappel a követelése kifizetését. A határozat azt is elrendelte, hogy a tömeg kezelői óvadék ellenében nagy óvatossággal járjanak el, nehogy a tömeg a hitelezők kárára csökkenjen. Hogy ennek nem tettek eleget – folytatta Kappel –, mutatja az újabb, 18 000 forintos deficit, valamint az a tény, hogy rendes számadást nem nyújtottak be, és szemet hunytak afölött, hogy Lichtl mint a gyár igazgatója ellenőrzés nélkül szállít cukrot a gyárból. Ezért kéri Kappel a csődeljárás elrendelését, a hiány pontos meghatározását, a kezelők elmozdítását, és azt, hogy a hitelezők beleegyezése nélkül ne történhessen semmi. A vagyon pontos leltározásába és becslésébe Kappel a cukorgyártásban jártas Bisenti és Kraskovics kereskedők bevonását javasolta. Azt is kérte, hogy tiltsák meg a kezelőknek az új leltár készítéséig a hitelben vásárolt 500 mázsa cukor finomításának engedélyezését, és tiltsák el Lichtl-t a gyár irányításától. Zárásul leszögezte, hogy a finomítóknak nincs szüksége igazgatóra, hiszen egy megesketett főzőmester is irányíthatja a finomítást és a cukor osztályozását. A kész cukor raktárba szállítását pedig egy megesketett kancellista ellenőrizhetné.

1833 vége felé Lichtl egy újabb húzással próbált megszabadulni Kappel figyelő szemétől: külön megállapodást kötött hitelezői egy részével. A készülő

megegyezésről az egyik hitelező, Buschek trieszti kereskedő veje³⁹ tudósította Kappelt 1833. október 17-i levelében. A levélben szemrehányást tesz Kappelnek azért, hogy nem hagyta a dolgokat májusig folytatódni, és perre vitte az ügyet, ami magyar viszonyok között sok évig eltarthat. Szerinte a többi hitelező Lichtlrel együtt ellene fordult. Annak érdekében, hogy pénzüket biztosíthassák, kénytelenek adósuk segítségére lenni, ahelyett, hogy csapást mérnének rá. Így a küzdelemben Lichtl járt a legjobban, pedig ha minden hitelező összefogott volna ellene, tönkretrethették volna, hiszen Buscheket kivéve senkitől nem szerezhetett volna be nyersanyagot. Apósa Kappel után a legnagyobb hitelező, és kénytelen a már raktározott készlet miatt Lichtlrel megegyezni, bár kész lenne Kappeléhez hasonló lépésre is pénze behajtása érdekében. A levélíró az iránt is érdeklődött, hogy Kappel milyen feltételekkel mondana le a perről, milyen jogalappal rendelkezik a tartozás behajtására, és milyen lehetőséget lát a többi hitelezővel való összefogásra. Várja válaszát, de ügyljen, hogy Lichtl mit se tudjon e tervekről.

Kappel azonban kitarzott a peres út mellett. November 18-án a pesti törvényszéktől kérte az összes hitelező összehívását idézőlevél útján. A törvényszék eleget tett a kérésének, és 1834. február 25-ére kitzúta a csődületet. Úgy tűnik, Kappel a hitelezők közül mindössze a csekély, 584 forintos váltóhitel nyújtó pitteni papírgyár vezetőit tudta a maga oldalára állítani. Ennek megbízottja ugyanis felségfolyamodványában kérte Lichtl vagyonának zárolását és árverésre bocsátását, arra hivatkozva, hogy a kezelés során további hiány ne keletkezzen.⁴⁰

Kappel, a pitteni papírgyár és több más hitelező 1834. január 16-i keltezésű kérvényére válaszul a tanácshoz küldött királyi dekrétum jelentést kért a pesti tanácstól a Lichtl-vagyon zár alá vétele és árverésre bocsátása tárgyában. Kappel az udvari kamarának adott válaszában öt pontba foglalta a legfontosabb információkat. Az első négy pont a már ismertetett panaszok megismétlése volt. Az 5. pontban Kappel előadta, hogy Lichtl nemcsak nem fizette vissza tartozását, de becsületét is megsértette azzal, hogy először a kincstárnál uzsorával, majd 1833 márciusában azzal vádolta, hogy hamis iratokkal 21 260 forintnyi kárt okozott neki. A tömeg kezelése során keletkezett károkat ugyanis úgy igyekezett – a kezelők segítségével – elrejteni, hogy egy ravaszul kieszelt (*politisch ersonnen*) számlát nyitott, amelyben a jelentős deficit mint aktív vagyon szerepelt. Így, míg ő csak a követelése biztosítását akarta elérni, ellenfele a hiány okozójaként vádolta rosszindulatúan. A kincstár 1833-ban úgy döntött, hogy nem továbbítja az uzsoravádat a Kamarának, a pesti törvényszék pedig 1834. március 11-én megállapította, hogy az iratok nem hamisítványok. Lichtl a cukorgyárat speciális zálogban engedte át Kappelnek, ezért a gyárat Kappel meg akarja védeni. Azaz – szögezte le végül Kappel – Lichtl csalással és bűnös machinációkkal igyekszik vagyona hiányát fedezni.

³⁹ Az aláírás olvashatatlan.

⁴⁰ Datálatlan másolat. A hiány nagyságát a júliusi leltár alapján tünteti fel.

Lichtl mindennek ellenére továbbra sem adta fel. 1834. március 18-án a Helytartótanácsnál kérvényezte annak kihirdetését, hogy a februári csődület ellenére gyára továbbra is működik és a legjobb minőségű cukrot készíti. A hivatalok nem siettek az intézkedéssel: a Helytartótanács március 18-án kért jelentést a tanácstól az ügyben, a tanács pedig április 28-án küldte át az iratot a törvényszéknek.

Nyilván újabb kérvényekre válaszul május 9-én újabb királyi leirat érkezett a tanácshoz. Kappel és a pitteni papírgyár Lichtl vagyonának zárolását és árverésre bocsátását, Lichtl pedig a gyár kezelésének folytatását és Kappeltól való megvédését kérvényezte. Az udvar álláspontja szerint az összes hitelező biztosítása érdekében Lichtl ellen csődpert kell kezdeni, és kellő óvatossággal olyan kezelést kell kialakítani, hogy a műveletek ne csökkentsek a vagyont, és ne sértsék a hitelezők érdekeit. Az udvar szerint akkor kerülhet sor a csődperre, miután a Kappel kezdeményezésére 1834. február 25-re összehívott csődületet eltörölték. A tanács további teendőit is kijelölte az udvar: nevezzen ki erkölcsileg feddhetetlen és megfelelő kurátorokat, a hitelezők bevonásával dolgozzon ki egy jó instrukciót a tömeg megóvása és a hitelezők biztosítása érdekében. A tanács gondoskodjon továbbá arról is, hogy a kezelők évente számadást készítsenek, és azokat ellenőriztesse, valamint jelöljön ki és hirdessen időpontot az adósok és a hitelezők összehívására. Minden személyi szempontot félretéve a tanács hozzon határozatot arról, vajon előnyös-e a tömeg szempontjából a gyár folytatása, vagy kívánatos lenne annak eladása, és ezt milyen kikötésekkel és óvatossággal tegyék. Tisztázzák a tömeg aktív és passzív állapotát, a törvényszék állapítsa meg a követelések jogosságát, és sorolja be a hiteleket a kielégítés sorrendjébe, és erről készítsen a tanács jelentést.

A tanács Szloboda Mihály tanácsnokot bízta meg a felsőbb rendelet végrehajtásával. Június 16-án a tanács Ladomerszky Imre ügyvéd kinevezését javasolta kezelőnek, és felszólította a hitelezők összehívására.

Július 24-re Lichtl próbálkozásai a hitelezők megosztására sikerrel jártak, létrejött a megállapodás Lichtl, 14 hitelező és a tömeg három gondnoka (Burgmann Károly,⁴¹ Jálics Ferenc és Cahen M. A.) között, ami – Lichtl feltevézése szerint – fölöslegessé teszi a csődper megindítását. Az egyezés szerint Burgmann, Jálics, Cahen és Buschek kötelezik magukat, hogy Kappel 45 800 forintos követelését biztos letétbe helyezik, Kappelt a gyár ügyeibe való beleszólástól eltiltják. Lichtl Kappel ellen indított uzsoraperének eredménye alapján a nyereség vagy veszteség a tömeghez csatolandó. Az irat szerint Lichtl adósságai 97 693 forintot, az aktíva 75 051 forintot tesz ki, a deficitet pedig 41 760 forintban állapították meg, holott a megadott összegek szerint ez csak 22 642 forint lenne. Az egyezés szerint Lichtl a leggyorsabban pótolni ígéri a hiányt. A cukorfinomító adminisztrációját Burgmann, Cahen és Jálics végzik, teljes felhatalmazással a tömeg javát tartva szem előtt. Buschek Triesztből intézi a cukorliszt

⁴¹ Burgmann Károly pesti nagykereskedő volt.

beszerzését, szállítását, felügyelők ellenőrzése mellett. A többi hitelező a Kappel követelésein felüli hiteleikre nézve a bíróság rendelkezését fogadja el.⁴²

A felek a szerződést elküldték a törvényszékhez, magyarázatul hozzáfűzve, hogy Kappel a 45 800 forintnyi követelését a kamatokkal együtt törvényszéknél kérte letenni, hogy e jelentős összeg az ügy lezárásáig biztonságosan és hasznot hajtóan legyen befektetve. Azt is kérték a törvényszéktől, hogy ezután Kappelt tartsák távol a gyár minden ügyétől, hogy a kezelésüket (*Administration*) a gyártás folytatásában ne zavarja. Hozzáfűzték azt is, hogy Kappeltól arról értesültek, miszerint Lichtlnek a 40 000 forintról szóló leveléhez csatolt nyolc darab sola váltót megsemmisítette, és követelése csupán a betáblázott szerződésen és folyószámlakönyvén alapul. A törvény alapján, ily módon a per megkezdéséig nem lehet kamatot számítani. Az uralkodó által elrendelt csődper a kezelők és a hitelezők által megkötött szerződés értelmében elkerülendő, ezért további tájékoztatást kértek a 40 000 forint és a Lichtl által benyújtott kérvény ügyében.⁴³

Lichtl az egyezséget követően felségfolyamodványban a hónap végére ígérte Kappel követelésének törvényszéki letétbe helyezését, s emiatt úgy vélte, nincs szükség csődperre, és kérte a hitelezők összehívásának megszüntetését. 1834. szeptember 26-án Kappel és a pitteni papírgyár követelését valóban bírósági letétbe helyezte.

Kappelnek nyilván fenntartásai lehettek a megegyezéssel kapcsolatban, ezért tárgyalásokat folytatott Lichtl ügyvédjével, aki 1834. szeptember 13-án tájékoztatta őt ügyfeleinek a Kappel feltételeire adott válaszáról. Figyelemre méltó, hogy Kappel saját ügyvéd nélkül tárgyalt az ügyvéddel, legalábbis sem ekkor, sem másor nem bukkant fel egy saját ügyvéd neve az ügyben. Megbeszélésüknek megfelelően az ügyvéd tárgyalt Burgmannal, Cahennal, Jálliccsal. Utóbbiak kijelentették, hogy Kappel nem támasztott más feltételeket, mint amelyekről kölcsönösen megállapodtak, vagyis a kiegyezési összeget készpénzben fizetik, és Lichtl kötelezi magát az ellene indított kártérítési és becsületbeli per iratainak deponálására. Ezen felül Kappel semmi új feltételt nem írt alá, főleg olyat nem, amely a nevezett urakat belekeverné az ellene indított uzsoraperbe, amelynek folytatása felsőbb hatóságoktól függ. A nevezett urak azt is kijelentették, hogy készek a bíróság által megítélt 30 000 forintot a sajátjukból készpénzben letenni, és a többi hitelezőt a tömeg számlájára kielégíteni. Viszont cserébe kérték, hogy Kappel adja elő a 40 000 forintos betáblázott követelést igazoló, akár bírósági, akár bíróságon kívüli iratokat, vagy a Lichtl által kiállított váltókat, amelyeket bevétele szerint megsemmisített. Végül megállapították, hogy a kölcsönös kiegyezést a törvényszék fogja kimondani, jegyzőkönyvbe venni, és a 30 000 forintot Kappelnek készpénzben kifizetni. Ezzel azonnal megszűnik majd a csődeljárás, valamint a fent említett perek. Lichtl kijelentette, hogy lemond a feljelentésről és a neki járó harmadról, és ezt a nyilatkozatot kész a királyi igazgatóságnak

⁴² BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 5440.

⁴³ Datálatlan másolat a Kappel család iratai között. A csődper okafogottá válását október 22-én közölte a tanáccsal (BFL IV.1202.h. 5440).

benyújtani. Igazolásként Lichtl hozzátette, hogy ezt az ígéretét, mint becsületes ember, megtartja, és remélhetőleg Kappel, mint békeszerető ember, ezzel megelégszik. A nyilatkozatot valamennyi érintett a következő hétfőig elfogadja. Ha ez nem következne be, akkor Kappel az eddigi tárgyalásokat semmisnek tekinti, és ügyében a felsőbb hatóságok intézkedését kéri.

Kappel azonban, mivel a letétbe helyezett tőke az ő követelésének csak egy részét fedezte, újabb beadványsorozatban követelte a csődper elindítását. Határozottan elutasította kizárását a gyár ügyeiből, hiszen további követelései miatt is „vigyázó szemmel kell figyelnie a tömeg épségét”. Véleménye szerint a csődper azért sem szüntethető meg, mert a megegyezésben nem minden hitelező vett részt. Azzal, hogy az ő követelésének egy részét letétbe helyezték, a többi hitelező még nincs kíségetve, vagyis a zárlatot fenn kell tartani.⁴⁴

1835. január 4-én Kappel és a pitteni papírgyár, mint a legnagyobb hitelezők, folyamodványt nyújtottak be az Udvari Kamarához. Ebben előadták, hogy a törvények értelmében a gyári engedélyeket vissza kell vonni, ha a gyár csődbe megy vagy a termelést nem folytatja. Az 1834. október 10-én Pesten kelt rendelet csődper megindítását írta elő. Az 1833. évi bírói leltár a 114 933 frt 55 kr követeléssel szemben 58 645 frt 50 kr hiányt állapított meg, azaz a hitelezők által követelt összegnek csaknem a fele nem állt rendelkezésre. A gyár működését már a hitelezők több mint 12%-os vesztesége esetében be kellett volna szüntetni, ezért a már 50%-os veszteséget szenvedő hitelezők pontokba foglalták kérésüket a Kamara felé. Kérték, hogy az Udvari Kamara vonja vissza a privilégiumot, és ezt az egyetlen helyi gyárra vonatkozó privilégiumot ruházza egy hozzáértő, tisztességes személyre, amilyenek már most is jelentkeztek.

1. Mint írták, tapasztalat szerint a vagyonkezelés jelenlegi formája ritkán eredményes, ráadásul a kezelési költségek a remélt nyereséget felélik.
2. Jelen esetben ráadásul ezt a kezelést valójában a csődbe jutott Lichtl végzi, így az adminisztrációnak nincs főnöke, nincs elegendő tőkéje, nincs egyetlen felelős személye, és nem képez biztosítékot a kincstárnak a vámkedvezmények tárgyában. A kezelésnek eddig egyedüli eredménye, hogy visszatartotta a hitelezőket, anélkül, hogy valami kilátásuk lehetett volna követeléseik fedezésére.
3. Az csak ürügyül szolgál, hogy ez a finomító egyedüli az országban, és az ország gazdasága érdekében kell fenntartani, és ezért kezelésben kell tartani. Ha Lichtl privilégiuma megszűnik, több tiszteletreméltó és kellő tőkével ellátott kereskedőhöz hajlandó lenne a gyárat megvásárolni. Ezek bevonásával a gyár nem szűnne meg, hanem az ország gazdaságát elősegítő, biztos kezekbe kerülne.
  - a) A hitelezők követeléseinek 50%-os hiánya esetén, a közjó és a helyi lakosság érdekében, a törvény is előírja a privilégium visszavonását.

⁴⁴ 1834. november 12.

- b) Ez lehetővé tenné a gyár eladását, és ezzel a csődpernek is véget vetne, a hitelezők javára. A napnál is világosabb, hogy ha a hitelezőknek semmi hasznot nem hajtó kezelés folytatódna, a gyár egyre inkább tönkremenne, az eszközök és edények elhasználnának, és elvesztenék a lehetséges vevőket.

Felmerül a kérdés, vajon ki lehetett Kappel jelöltje a gyár megvételére. A tömeg kezelői biztosan nem, és nemcsak azért, mert ellenfele oldalán álltak, hanem mert eleve kereskedelmi riválisai voltak, Jálics a bor-, Cahen pedig a gyapjúkereskedelemben.

E folyamodvány nyomán születhetett a pesti tanácshoz intézett, 1835. január 29-én kelt udvari dekrétum, amely a már ismert előzmények összefoglalása után megállapította, hogy a tömegben mutatkozó hiány miatt, az 1834. május 9-i udvari dekrétum utasítására kitűzték a csődeljárást. Ezután azonban szerződés kötött a hitelezők egy részével, amelyben négy kereskedő kötelezte magát a Kappel által követelt 45 800 forintot (!)⁴⁵ törvényszéki letétbe helyezni, kikötve, hogy a cukorgyár cégük alatt folytathassa működését az összes hitelező érdekében. Ezt a szerződést ugyanakkor a helyi hatóság jóváhagyása nélkül kötötték. A fent említett 1835. évi dekrétum javasolta a tanácsnak a tömeg új kezelőinek kijelölését, és az összes hitelező bevonásával olyan instrukció kidolgozását, amely biztosítja a hitelezők érdekeit. Ennek eldöntése már a csődeljáráshoz utasított, hogy a hitelezők kielégítésére a gyár folytatása-e az egyedüli eszköz Lichtl kezelése mellett, vagy helyesebb lenne kellő óvatossággal a gyár és eszközeinek eladása, s utóbbi esetben ezt milyen feltételek mellett kellene végrehajtani.

Mindezek alapján a csődeljárást 1835. szeptember 23-ra hirdették ki, az összes hitelező összehívásával. A per résztvevői: Lichtlék, a tömeg kezelői, valamint azok a hitelezők, akik követelésüket bejelentették. A csődper miatt kérdéssé vált az egyes hitezőkkel kötött korábbi szerződés, amelynek pontjai nem teljesültek, és amely ellen Kappel tiltakozott. A perben kellett eldönteni, hogy ez a szerződés megkötheti-e az azt alá nem író hitelezők kezét is, akik tehát nem egyeztek bele sem a gyártás folytatásába, sem Kappel külön biztosításába. Kérdéssé vált a perben az is, hogy a gyár folytatása teljes biztonságot nyújt-e a hitelezők számára. És maga a szerződés is a per tárgyát kellett hogy képezze, miként annak vizsgálata is, hogy a Lichtl házaspár eredeti nyugtákkal és kötelezvényekkel igazolt újabb adósságai kedveztek-e a gyártás erőre kapásának, ami okafogyottá tehetné a csődper lefolytatását. Végül pedig szintén ennek a pernek lett tárgya, hogy a Kappel által a cukorgyárnak okozott 21 620 frt 21 kr állítólagos kár valódiságát Lichtl bizonyítsa.

Jálicsékát korántsem Lichtl megsegítésének nagylelkű célja vezette abban, hogy 30 000 forinttal megváltsák és letétbe helyezték Kappel követeléseit. Azért akarták a csődpert mindenáron megakadályozni és a gyárat tovább működtetni, mert azt remélték, hogy az majd így az ölükbe hullik. Jálics reményei azonban

⁴⁵ Érdekes a letétbe helyezendő összeg állandó változása.

csak évekkel később és más feltételek mellett teljesültek: a gyár 1838. január 17-e éjjelén leégett, és Lichtlnek nem volt kellő tőkéje egy új gyár felépítéséhez.

A GYÁR ÉS GYÁRTULAJDONOS TOVÁBBI SORSA

1838. március 7-én Liedemann Frigyes és Löwinger Ignác termény-nagykereskedők bérleti és zálogszerződést kötöttek a Lichtl házaspárral.⁴⁶

A szerződés 1. pontjában semmisnek nyilvánították az 1837. december 1-jén kötött, a tanács által hitelesített és betáblázott társasági szerződést, valamint ugyanennek a szerződésnek az 1838. február 10-én kötött, és szintén betáblázott függelékét, továbbá egyéb betáblázásokat.⁴⁷ A házaspár a hitel, az átírási, építési és felszerelési költségek, illetve azok kamatai biztosítésként öt évre, azaz 1843. március 7-ig zálogba adták a gyár privilégiumát. Ennek fejében pedig az évi mérlegben feltüntetett haszon felére tarthattak jogot. A szerződés szerint ha Lichtl az öt év leteltével az összes költségeket 6%-os kamattal kifizeti, akkor Liedemann és Löwinger nem akadályozzák meg, hogy éljen a privilégiummal, és átengedik a gyárat, valamint az ingatlant is a nevére íratják.

A gyár további sorsa Gyömrei és Mérei leírásából ismert.⁴⁸ Mivel a rendelkezésre álló tőke egy nagyobb szabású üzem létesítésére nem volt elegendő, Lichtl – tulajdonostársai beleegyezésével és Jálicsék zálogjogát 1843-ig fenntartva – a gyárat és a gyári privilégiumot eladta Schick Józsefnek, a Steiner és társa bécsi cég főnökének. Az újjáépített és évi 20 000 mázsa cukrot finomító, 50 munkást foglalkoztató gyár azonban így is rövid életűnek bizonyult. Ezúttal nem Lichtl, hanem a válság vetett véget működésének. 1841-ben Schick fizetéképtelen lett, csődbe jutott, és a gyár működtetésének jogát a bécsi Geymüller cég vette át, amely azonban hamarosan szintén csődbe jutott, csődbe sodorva egyébként Liedemannt is. Ezzel végleg megpecsételődött a gyár sorsa.

Az üzem épületét és berendezését átvette az 1842-ben 300 000 forint alaptőkével alakult, részvénytársasági alapon működő Pesti Cukorgyár Társulat. Lichtl kudarcai és korántsem feddhetetlen viselkedése⁴⁹ ellenére rábízták a 80 munkást foglalkoztató új répacukor-finomító vezetését. Működése ezúttal sem volt sikeres: 1846-ban, az üzem veszteségei miatt kénytelen volt lemondani posztjáról.⁵⁰

⁴⁶ BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 5440.

⁴⁷ Ez a szerződés nem szerepel az iratok között. Nyilván ennek alapján hozták nyilvánosságra azt az 1837. december 19-i nyomtatott körlevelet, amelyben Jálics, Liedemann és Löwinger bejelentik, hogy a cukorgyár eddigi kezelőiként most saját számlájukra vették Lichtl cégét, és kk. priv. Pesti Cukorfinomító cég néven folytatják tevékenységüket (BFL IV.1202.h. Relationes a. n. 5440).

⁴⁸ Gyömrei 1957; Mérei 1951.

⁴⁹ 1835. május 8-án a pesti törvényszék 24 órás polgári áristomra ítélte, mert jogtalanul tartott vissza iratokat, és azokat bíróilag kellett lefoglalni. 1839 márciusában hasonló büntetést kapott az adóhátralékát beszedni kívánó hivatalnok és a főbíró sértegetése és fenyegetése miatt (BFL IV.1223.b. 19900).

⁵⁰ Mérei 1951: 277.

KAPPEL VÉDEKEZÉSE AZ UZSORAVÁDDAL SZEMBEN

Bár Kappel követelése már törvényszéki letétben volt, pénzéhez nem juthatott hozzá az uzsoravád pere alatt. Lichtl ugyan 1835-ben beadott egy folyamodványt, amelyben kijelentette, hogy a „bíróilag létrehozott”, Kappellel való egyezség kívánalma szerint eláll a Kappel elleni kártérítési és becsületsértési pertől, és ezeket a pereket megszünteti.⁵¹ A Kamara ennek ellenére ragaszkodott a per folytatásához.

Lichtlnek és a rivális kereskedőtársaknak kapóra jött a Kappel becsületét és üzleti tisztességét megkérdőjelező uzsoravád. Kappel azt hangsúlyozta, hogy nem hitelügyről, hanem kereskedelmi szerződésről volt szó. Idézte az 1803. évi uzsorapátens 3. §-át, amely kimondta, hogy „a káros uzsora elleni törvény nem alkalmazható a közös haszonra vonatkozó, kereskedők és gyárosok között kötött kereskedelmi ügyletekre”. Azzal érvelt, hogy „ha a kereskedő a törvényes kamat, a szerződés szerinti provízió, raktározási díj, levélpórtó stb. által uzsorássá válna, akkor nem akadna sem kis-, sem nagykereskedő, akit az ügyész ne tartana annak [...] senki sem gondolhatja, hogy az, hogy ő a jó pénzt a törvényes kereskedelmi kamattal helyezte ki, uzsorának tekinthető. Az, hogy uzsorával vádolták, ártott becsületének és vagyonának.”⁵² Mivel követeléséhez a per végéig nem juthat hozzá – folytatta érvelését –, ennek lezártáig továbbra is köze van a gyár ügyeihez.

Kappel bécsi megbízottja, Kis László, meglehetősen tehetetlennek bizonyult megbízója érdekeinek védelmében. Kappel folyamódásainak formai hiányosságai⁵³ is rutinos ügyvéd hiányát sejtetik. A további vizályokat immár nem annyira a hitel visszaszerzése, mint inkább az új tulajdonosok és Kappel közötti, gyűlölködésig fajuló sértettség motiválta. Ezt bizonyítja Jálics, Burgmann és Cahen Kappel tiltakozására adott, 1838. szeptember 7-én kelt válasza. E szerint Kappel a korábbi egyezség ellenére, amely alapján nem avatkozhatna a gyár ügyeibe, kérvényében gyalázatos, vádaskodó, rágalmozó jelzőkkel illette a gyár kezelőit. Helytelenül nevezte magát a gyár hitelezőjének, hiszen követelése bírói letétben van. Azt is leszögezték, hogy Lichtl személyi bírósági ügyeinek – itt nyilván az uzsoravádra utaltak – semmi köze sincs a gyár ügyeihez.

„Kappel gyalázatos rágalmozó személy, aki törvénytelenül avatkozik a gyár ügyeibe, oktalan kifejezései azt sejtetik, hogy pénzt bírói letétben sem érzi biztonságban, és ezért új biztosítékot követel a finomítótól. Becsületsértő gonoszságot gyakorol, és régi betegségébe esik vissza: az elvakultságba, amellyel e város egyik legszebb vállalkozását tönkre akarja tenni.”⁵⁴

⁵¹ Datálatlan fogalmazvány a Kappel család iratai között.

⁵² 1836. június 3-i felségfolyamodvány.

⁵³ Így például a felségfolyamodványt aláírás nélkül terjesztette be. Lásd Kis László 1836. november 6-i, 11-i és 18-i levelét.

⁵⁴ BFL IV. 1202.h. Relationes a. n. 5440.

A kereskedőtársak aligha illették volna tekintélyes és sikeres társukat ilyen szavakkal, ha nem vetült volna rá éveken át az uzsora vádja. Kappel csak 1841-ben nyert felmentést az uzsoravád alól, hitelét, becsületét, üzleti tisztességét ugyanakkor ez a per nem rendítette meg. Ezt az is bizonyítja, hogy a Pesti Kereskedelmi Testület 1839-ben Malvieux-vel együtt őt delegálta a váltótörvény kidolgozására létrejött bizottságba, majd pedig megalakulása után a pesti váltótörvényszék egyik ülnöke lett.

* * *

Lichtl valódi kalandor vállalkozó volt, aki minden olyan vállalkozásba belefogott, amelytől profitot remélt. Merészen kockáztatott, a kedvezőtlen következményeket viszont igyekezett másra hárítani. A spekuláló Kappel, ez esetben a nagy haszon reményében, kellő óvatosság nélkül vállalt kötelezettséget. Azt csak találgatni lehet, hogy mi volt olyan bizalomgerjesztő Lichtl személyiségében, ami miatt Kappel különösebb informálódás nélkül hitelt bocsátott a rendelkezésére, és hogy korábbi kalandjai és kudarcai ellenére a részvénytársaság vezetői is megbíztak benne. A cukorgyár megszerzéséért folytatott harc mindenesetre fényt vet a korabeli pesti kereskedők rivalizálási módszereire.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1202. Pest város Tanácsának iratai.

c. Rendeletek és felterjesztések.

h. Jelentések.

IV.1223. Pest város Törvényszékének iratai.

b. Törvényszéki iratok.

XIII.12. Kappel család iratai, 18–19. század.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Helytartótanácsi Levéltár, C.64. Departamentum Commerciale.

Handels- und Gewerbs-Almanach 1842: Ottmayer, D. A.: *Handels- und Gewerbs-Almanach für das Königreich Ungarn und die mit demselben gesetzlich verbundenen Nebenländer*. Ofen.

Ipar-czímtár é. n. [1847]: Szalkay Gergely (szerk.): *Ipar-czímtár... minden műiparosok használatára alkalmas kalendariommal 1848-ik szökő évre*. Pest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera 1989: *A vállalkozók előfutárai*. Budapest.
- Bácskai Vera 2014: A hitelszűke éve. *Aetas* (29.) 4. 19–30.
- Gyömrei Sándor 1957: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. In: Pesta László (főszerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 12. kötet. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 19.) Budapest, 198–278.
- Kosáry Domokos (szerk.) 1975: *Budapest története*. III. kötet. *A török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Budapest.
- Madarász Aladár 2014: Hogyan született a vállalkozó? (Fogalomtörténeti töredékek Schumpeter vállalkozóelméletéhez.) *Külgazdaság* (58.) 7–8. 3–29.
- Mérei Gyula 1951: *Magyar iparfejlődés 1790–1848*. Budapest.
- Somorjai, Szabolcs 2015: Kreditkrise im Ungarn vor den Banken. In: Keller, Márkus – Kövér, György – Sasfi, Csaba (Hgg.): *Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext. Sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19./20. Jahrhundert*. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschungen in Wien. Band XII.) Wien, 27–53.
- Vörös Károly (szerk.) 1980: *Magyarország története 1790–1848*. V/1. kötet. Budapest.